

A magyar agrárkülpiacokra ható világgazdasági tényezők¹

– Válságok, liberalizáció, nemzetközi egyezmények –

A kilencvenes évtizednek a világgazdaság, a világkereskedelem és az agrárpiacok alakulását is jelentős mértékben befolyásoló legfontosabb kulcsszavai a következők: globalizáció, a gazdasági nyitottság fokozódása, gyorsuló fejlődés, liberalizáció, regionalizmus, integráció, recesszió, a világkereskedelem szerkezeti átalakulása. Ezek a fogalmak részben egymástól függő, részben egymásnak ellentmondó, de a valóságban egymás mellett létező jelenségek.

A globalizáció a gazdaság legfőbb tevékenységeinek mindegyikére kiterjed, úgymint: pénzügyek, ipar, szolgáltatások, munkaerő, turizmus, információ. A globalizáció tehát áthatja az országok gazdaságának egészét. A kérdés természetesen összefügg a gazdasági nyitottság fokozódásával, azaz a világkereskedelemnek a világ GDP-jéből képviselt aránya gyorsuló növekedésével is. A világgazdaság nyitottabbá válása nemcsak azt eredményezi, hogy nő az országok közötti árucseré, hanem az egyes gazdaságoknak a többi gazdaság általi befolyásoltsága, determinációs foka is növekszik. Különösen igaz ez a kicsiny országokra, amilyen hazánk is, ahol a piac bővítése döntően a külföld irányába történhet.

A világgazdaság teljesítményének növekedése a kilencvenes években felgyorsult, összességében tehát világgazdasági prosperitásról beszélhetünk. Ennek látszólag ellentmond az, hogy ugyanakkor megszorodtak a válságjelenségek, és nem csupán a szokásos latin-amerikai válságok ismétlődtek évről évre (bár erre is volt példa: Mexikót és Brazíliát is elérte a recesszió), hanem a korábban a gyors fejlődés iskolapéldáját szolgáló Délkelet-Ázsiát és ezen belül a térség motorját, Japánt is válságok ingatták meg. Ugyanakkor azonban a világgazdaság két legerősebb központja, az Amerikai Egyesült Államok és az EU (noha az USA gazdasági fejlődésétől ütemét tekintve

e térség jelentősen elmaradt) ebben az évtizedben változatlanul motorja tudott maradni az erőteljes világgazdasági fejlődésnek. Az utóbb említett szervezet egyúttal klasszikus példáját mutatja az integrációs folyamatnak, amely nem csupán tizenöt európai ország gazdaságát köti össze, hanem módot nyújt a gazdasági fejlődés folyamatos fenntartására is.

A válságokkal kapcsolatban szükséges megjegyezni, hogy az évtized elején a közép- és kelet-európai országokban történt politikai és gazdaságpolitikai rendszerváltás korábbi rejtett feszültségek kirobbanásához is vezetett, és ezáltal a térség korábbi integrációja (a KGST) és államszövetségei (a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia) megszűntek, és a helyükön keletkező új államalakulatok mind-mind elszenvedték az átalakulás veszteségeit. A térség legnagyobb országa, Oroszország, nem lábalt ki az átalakulás veszteségeiből és 1998-ban súlyos pénzügyi válságot élt át. A világgazdaság kilencvenes évekbeli válságai közül a legnagyobb következményekkel a japán recesszió járt, mivel magával rántotta csaknem a teljes délkelet-ázsiai térséget. A mexikói, majd a brazil válság rányomta a bélyegét egész Latin-Amerikára, míg az orosz válság csak a közép- és kelet-európai gazdaságokat érintette, ezek közül is markánsan csak a FÁK tagállamait. Ugyanakkor, a magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar tekintetében (annak rövid szállítási rádiusza, illetve jelentős mértékben fennmaradt kelet-európai piacai miatt) igazán csak az orosz piac visszaesése okozott számottevő exportcsökkenést.

Világ, földrészek, régiók

A világkereskedelemben markáns folyamatok játszódtak le ugyan a kilencvenes évtizedben, de ezek alapvetően nem rendezték át a földrészek, illetve régiók világkereskedelemben képviselt arányait. Ugyanis a különböző irányú változások többé-kevésbé ki-

¹ Jelen cikk az Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézetben készült azonos című tanulmányon alapul

”

A világ élelmiszertermelését és -kereskedelmét számos paradoxon terheli. Ezek közül egyes ellentmondásokat a kilencvenes évek világgazdasági folyamatai felerősítettek.

”

egyenlítették egymást. Ugyanakkor azonban igen jelentős változás zajlott le a világkereskedelem termékszerkezetében: nőtt a fejlett technológiát alkalmazó iparágak aránya és a szellemi termékeké, ezzel szemben csökkent a mezőgazdaság aránya a világkereskedelemből. Nemcsak a volumeneket illetően történt szerkezeti átrendeződés, hanem az arányok tekintetében is: a feldolgozott ipari termékek árai 1980-as bázison számítva 1996-ra 40%-kal nőttek, míg a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek árindexei mintegy 20%-os csökkenést mutattak. Az agrártermékeken kívül csak a nyersanyagok és energiahordozók árai csökkentek a vizsgált időszakban.

A világ élelmiszertermelését és -kereskedelmét számos paradoxon terheli. Ezek közül egyes ellentmondásokat a kilencvenes évek világgazdasági folyamatai felerősítettek. A fontosabb paradoxonok: a földrajzi-területi eloszlás, a kereslet-kínálat paradoxona, az éhezés és túlkínálat közötti, a látens és fizetőképes kereslet közötti ellentmondás, továbbá a költségek és árak paradoxona. Ezek az ellentmondások rányomják bélyegüket a mezőgazdasági termékek és élelmiszerek világkereskedelmére, azok áralakulására és kereskedelmi torzulásokat okoznak.

A szabadkereskedelmi egyezmények részben mérséklik e torzulások hatását, másik oldalról azonban további ellentéteket szabadítanak fel, mivel az egyezményhez tartozók egymás közti kereskedelmét elősegítik, a külsőket viszont nehezítik. A szabadkereskedelmi egyezmények egyúttal a regionalizmus pregnáns megjelenési formái is a kilencvenes évek világgazdasági folyamataiban, és a WTO kimutatásai szerint az ilyen jellegű egyezmények gyorsuló ütemben szaporodnak.

Évtizedek óta tapasztalhatók törekvések a világkereskedelmi torzulások mérséklésére, a kereskedelem előtt tornyosuló akadályok lebontására, azaz a kereskedelem liberalizálására. Regionális vonatkozásban erre megoldásul kínálkozhatnak az említett szabadkereskedelmi egyezmények, de globális szinten a liberalizációnak intézményi keretet a GATT-egyezmény és utódszervezete, a WTO nyújt. Az agrárpiacok liberalizálására első ízben a GATT Uruguay-i fordulójában került sor. A GATT határozatai közül a legfontosabbak a következők: vámcsökkentés, mindenmű nem-vámjellegű kereskedelmi akadály tilalma, a belső támogatások leépítése, a minimális piaci hozzáférhetőség biztosítása és az exportszubszenciók erőteljes korlátozása. Ezek hatására nőtt a világ agrárrex-

portja 1995-96-ban, de egyéb kedvezőtlen jelenségek 1997-98-ban ezeket a hatásokat túlkompensálták. Az exporttámogatások számottevően csökkentek a leginkább támogatott EU agrárkivitelében, de szintjük relatíve még mindig magas (a hazaihoz képest 2,5-3-szoros). Egyúttal az exporttámogatások szerkezetének átrendeződése is tapasztalható volt: jelentős mértékben teret nyertek az ún.

„zöld dobozos”, azaz megengedett marketing és egyéb közvetett támogatások elsősorban Nyugat-Európában, míg az Amerikai Egyesült Államok főként az exporthitelek és exportgaranciák eszközével élve támogatva kivitelét, amely kérdés szabályozása kimaradt a GATT határozataiból. A nemzetközi áruegyezmények ugyancsak célul tűzték ki a főbb agrártermékek piacainak normalizálását, működésük azonban csak erősen korlátozott eredményekkel járt.

Mi és a globalizáció

A magyar élelmiszergazdasági külkereskedelemre gyakorolt hatások közül kiemelkedő fontosságú a globalizáció. Ez olyan hatás, amely alól Magyarország sem vonhatja ki magát, melynek többnyire előnyeit élvezzük, elsősorban a külföldi tőkebefektetések hazánkba történő áramlása révén, másrészt a piaci korlátok mérséklődése nyomán. (Természetesen, ennek a magyar importban is megjelenik az ellen-oldala, de ez sem tekinthető feltétlenül negatívumnak.) A kereskedelem globalizációja pedig általánosságban kedvezően hatott a magyar exportra, ám ezeket a hatásokat a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek tekintetében más tényezők (elsősorban a hazai termelés színvonalcsökkenése és piacra jutási versenyképességi hiányosságaink) elnyomták. Ugyanez vonatkozik a gazdaság nyitottabbá válására, ami a magyar külkereskedelem egészét tekintve tapasztalható, de agrárexportunkat kevésbé érintette. A szabadkereskedelmi egyezmények hatása a magyar agrárkivitelre meglehetősen ellentmondásos volt és számos olyan tényező, amelytől egyértelmű pozitív hatást vártunk, nem csupán előnyeit éreztette velünk. A magyar export szerkezete jelentősen átalakult, irányát tekintve a világkereskedelemhez hasonlóan, de itt még erőteljesebb volt a gépipar előretörése és – különösen 1999-ben – az agrárium arányvesztése.

Az EU-val folytatott agrárkülkereskedelmünk a kilencvenes évtizedben az export vonatkozásában ingadozást mutatott, míg importunk határozott és egyér-

telmü növekedést. Ez azt jelenti, hogy döntően versenyképességi okok miatt az EU mezőgazdaságtermék- és élelmiszeripari exportőrei jobban ki tudták használni azt a lehetőséget, amit a magyar agrárpiacon számukra történő megnyitása eredményezett, mint amennyire a magyar exportőrök élni tudtak az EU piacnyitásának lehetőségeivel.

A CEFTA, amelynek Magyarország alapító tagja, sajnálatos módon ugyancsak nem érezte velünk kellő mértékben a regionális szabadkereskedelem előnyeit, hanem gyakorlatilag valamennyi CEFTA ország – a WTO-ban és a CEFTA megállapodásban vállalt agrár-vámcsökkentési kötelezettségekkel szemben – fontos magyar agrártermékek vámját emelte vagy kivitelünket egyéb módon korlátozta. (Formális szerződéses vállalásaik ugyan az importkorlátozást nem zárják ki, de mind a CEFTA, mind a GATT vállalásaik éppen az import liberalizációját célozzák, az említett intézkedések pedig ellentétesek ezek szellemével.)

A GATT Uruguay-i fordulójában keretében vállalt exporttámogatás-csökkentésünk egészen minimálisra szorította a magyar exportszubszidiákat, miközben a „zöld dobozos” lehetőségekkel, pénzügyi és szervezeti korlátok miatt, csak nagyon szerény mértékben tudtunk élni. Nöttek ugyan az agrármarketingre fordítható alapok, de ezek nem kompenzálták az exportszubszidiák csökkenését. Az USA vonatkozásában említett exporthitelezés és állami exportgaranciák olyan pénzügyi, költségvetési és banki szervezeti hátteret feltételeznének, amellyel Magyarország nem rendelkezik, ezen kívül gazdasági nagyságrendünkönél fogva sem lehetünk e tekintetben nemzetközileg versenyképesek. A „zöld doboz” irányába való nyitás nem csupán az agrármarketing tekintetében kínálna mozgásteret számunkra, hanem az általános állami szolgáltatások: oktatás, kutatás, szaktanácsadás, piaci információ területén éppúgy, mint a nemzetközi és hazai szociális élelmiszersegélyek, a katasztrófák következményeinek enyhítése, a jövedelempótló támogatások, a regionális fejlesztés és reorganizáció, illetve a strukturális igazodás elősegítése terén. Az agrártámogatások feltételrendszerének célszerű átalakításával lényegesen tehermentesíthető lenne a csökkentési kötelezettség alá tartozó támogatások köre, különös tekintettel az exporttámogatásokra. Ezzel kapcsolat-

”

A kereskedelem globalizációja általánosságban kedvezően hatott a magyar exportra, ám ezeket a hatásokat a mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek tekintetében más tényezők elnyomták.

Az átmeneti gazdaságok – köztük Magyarország – egyik legnagyobb problémája, hogy az agrárágazat tőke- és jövedelemhiányos. Emiatt a jelenlegi nemzetközi szabályozás számukra versenyhátrányt jelent.

”

ban szükséges kiemelni, hogy a magyar GATT-vállalás bázisának helytelen megállapításából fakadó túlzott exportszubszidiós korlátozásainkat részben feloldó (a külkereskedelmi, illetve agrárdiplomáciai tárgyalások nyomán elért) engedmények (az ún. „waiver”) 2002. január 1-jén lejárnak. Ez azt jelenti, hogy életbe lépnek a drasztikus exportszubszidió-mérséklési előírások, melynek nyomán súlyos exportvisszaesés körvonalazódik, ha nem rendeződik át addigra a támogatási rendszer az itt említett irányokba. A várható újabb WTO forduló egyik fontos kérdése lesz az agrárpiacon további liberalizálása. Az átmeneti gazdaságok – köztük Magyarország – egyik legnagyobb problémája, hogy az ag-

rárágazat tőke- és jövedelemhiányos. Emiatt a jelenlegi (erősen támogatáskorlátozó) nemzetközi szabályozás számukra versenyhátrányt jelent, tehát álláspontjuk szerint a fejlesztési támogatások számára szabad utat kell biztosítani.

Összességében tehát megállapítható, hogy a mezőgazdaság és az élelmiszeripar vesztese volt a kilencvenes évtized gazdasági átalakulásának. Magyarország az évtized elején állt át a piacgazdaság építésére és az átállás veszteségeit még mindig nem heverte ki. Paradox módon az egyébként előnyökkel kecsegtető világgazdasági változások az említett okok és körülmények miatt hazánk vonatkozásában nem voltak mindenkor pozitív hatásúak. A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar halmozottan vesztese volt a kilencvenes évtized világgazdasági, világkereskedelmi és belső gazdasági hatásainak, és igen komoly eredményként könyvelhető el az, hogy a kivitel értéke alig csökkent az évtizedben – leszámítva az 1999. évet – és az ágazat behozatala sem nőtt nagyobb mértékben.

A kilencvenes évek világgazdasága

A kilencvenes évtizedben folytatódtak bizonyos olyan tendenciák, amelyek már a második világháborút követő évektől, de főleg az ötvenes évek közepétől tapasztalhatóak voltak. Ezek a gazdasági jelenségek azonban igazán markánsan és a világgazdaság egészét, s azon belül csaknem minden ország gazdaságát jelentős mértékben befolyásoló mértékben a kilencvenes évtizedben erősödtek fel. Egyértelműen

megállapítható, hogy mely jelenségek jellemzőek egyidejűleg és markánsan az ezredforduló előtti utolsó évtizedre. Ezek a következők:

- globalizáció
- regionalizmus
- integráció
- liberalizáció
- nyitottabbá válás
- gyorsuló fejlődés
- a világkereskedelem szerkezeti átalakulása
- recesszió

A fenti fogalmak részben függvényei egymásnak, részben pedig egymásnak ellentmondóak. Az ellentmondás nem formális, hanem ezek az ellentmondó jelenségek egyidejűleg valóban elő is fordulnak a világgazdaság folyamatának részeként. A globalizáció és a regionalizmus például egymásnak ellentmondanak, ugyanakkor azonban mindkettő igaz a kilencvenes évtizedben. Hiszen a gazdaság legfőbb tevékenységei – úgymint: pénzügyek, ipar, szolgáltatások, munkaerő, turizmus, kereskedelem (és itt nem csupán a külkereskedelemeire kell gondolni, hanem a nagy kereskedelmi láncok világméretben való elterjedésével a korábbi terminológiában „belkereskedelemnek” nevezett tevékenységre is), továbbá az információ és ennek nyomán

a reklám, (amelyet szinte egyidejűleg követett az on-line kereskedelem elterjedése) – egyre inkább világméretűvé válnak. Azaz fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a globalizáció nem csupán a külkereskedelmi forgalom növekedését jelenti.

A regionalizmus megnyilvánulása elsősorban a regionális szabadkereskedelmi egyezmények létrejöttében érhető tetten. Másrészt a regionalizmus a kilencvenes évtized válságaiban is megnyilvánul, például a japán válság, amely döntően a délkelet-ázsiai országok válságait hozta magával, vagy a brazil recesszió, amely Latin-Amerikát érintette hasonlóan, továbbá az orosz válság, amely a FÁK tagországait rántotta magával, de kihatott a közép- és kelet-európai országokra is. Paradox jelenség továbbá a világ egyes részeiben a határok virtuálissá („légiessé”) válása, azaz az integráció fokozódása, a világ más részein pedig korábban mesterségesen egybentartott, de végül is valamelyest gazdaságilag is integrálódott államalakulatok (Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia) széthullása, és kemény, a normális gazdasági együttműködést is gyakran megakadályozó határok létrejötte. Ez utóbbi jelenségek a világgazdaságot kevésbé

ránták meg, de regionális hatásaik hazánk külgazdasági lehetőségeit kedvezőtlenül érintik.

A világgazdaság erőközpontjainak átrendeződése már a nyolcvanas évtizedre kialakult, és a három vezető gazdasági centrum közül a kilencvenes években az USA nemcsak megtartotta vezető szerepét, hanem a fontos gazdasági mutatók tekintetében a világ többi részéhez képest gyorsabb növekedést is mutatott (ami különösen annak tükrében fontos, hogy igen magas bázisszintről kiindulva történt ez a folyamat). Valamelyest elmaradt ettől a fejlődéstől a másik erőközpont, Nyugat-Európa, amely az USA-tól átvéve a sok százmilliós belső piac példáját, Japántól a racionális munkaszervezés egyes elemeit, sikeresen leküzdötte a hetvenes-nyolcvanas évek sokat hangoztatott „euroszklerózisát”. A folyamatosan bővülő Európai Unió egyúttal az integráció iskolapéldájává is vált. Japán visszaesése sem billentette ki az EU-t a harmadik gazdasági nagyhatalom szerepéből, noha gazdasági fejlődése az előző évtizedhez képest lényegében leállt. A japán válság magát a japán gazdaságot sem rendítette meg olyan mértékben, hogy ne maradt volna a Távol-Kelet vezető gazdasági hatalma, mely a világgazdaság egészére is hatást gyakorolt. E megállapításokat illusztrálja az 1. tábla.

1. tábla

A világ, az USA, Nyugat-Európa és Japán GDP-jének növekedése

előző év=100

Év	Világ	USA	Nyugat-Európa	Japán
1992	1,6	2,3	1,1	1,1
1993	1,2	3,1	-0,2	0,1
1994	1,8	4,1	2,6	1,0
1995	2,2	2,0	2,7	1,4
1996	2,5	2,8	2,0	3,6
1997	3,1	3,9	2,7	0,9
1998	1,7	3,9	2,7	-2,8
1999 prognózis	1,9	3,5	2,2	-1,4
Japán 1989/1979: 142,8 1999/1989: 108,0				
Forrás: WTO adatok (http://www.wto.org) és UN, Economic Bulletin for Europe különféle évfolyamai				

Fontos megjegyezni, hogy a világ legnépesebb országának, Kínának a gazdasági fejlődése a kilencvenes évtizedben töretlen és gyors ütemű volt. Ezáltal mint importpiac és mint exportőr egyaránt növekvő szerepet játszott a világgazdaságban. Ugyanakkor mint viszonylag autark piac, kevésbé érezte meg a világgazdaság recesszióit, amelyek döntően a nemzetközi pénzügyi folyamatok hatására keletkeztek (mivel ezekben Kína csak igen mérsékelten vett részt). Másrészt viszont, nagyságánál fogva, esetenként egyes termékeknél piacmeghatározó tényezőként is

szerepet kapott. (Erre a jelen-
ségre különösen az elkövetke-
zendő években kell fokozottan
odafigyelni a magyar agrár-
export szempontjából is.)

A liberalizáció legfőbb eleme
a GATT Uruguay-i fordulóját le-
záró Marrakesh-i egyezmény
volt, amely 117 országot érint-
vén a világgazdaság csaknem
teljes egészére kihatott: a világ-
kereskedelemnek közel 90%-át
érintette. Ugyancsak a liberalizá-
ció irányába hatottak a regioná-
lis szabadkereskedelmi egyez-
mények, ám itt is van egy ellent-
mondás: mivel minden egyez-
mény azáltal, hogy tagjainak na-
gyobb kedvezményeket nyújt,
minden külsőt negatívan diszk-
riminál. A globalizáció sem me-
hetett volna végbe mindezen li-
beralizációs lépések nélkül.

Nagyobb nyitottság, sok hátrány

A világgazdaság nyitottabbá válása természetesen
összefügg mind a liberalizációval, mind pedig a
globalizációval. A nyitottabbá válást jellemzi, hogy
1990-ben a világkereskedelem a világ GDP-jéből csak
13%-ot képviselt, 1996-ban már 15%-ot. (Még jellem-
zőbb, ha a fejlett országok hasonló mutatóját hasonlít-
juk össze hosszabb távon: ez az 1960-as évtized átlagá-
ban 12%, az 1990-es évek közepén pedig 20%.¹) A nyi-
tottság természetesen nemcsak számokban mérhető,
hanem egyre természetesebbé válik a külföldi eredetű
árak terjedése a világ országaiban.

Egyúttal azt is tudomásul kell venni, hogy az ex-
port nem felesleg-levezető szelep, hanem a világgaz-
daság gyors fejlődésének mozgatórugója. Ez azt is jel-
zi, hogy a nyitottság nemcsak a mennyiségi, hanem a
minőségi mutatókkal mérve is növekszik.

A magyar gazdaság természetesen részese volt a ki-
lencvenes évtized világgazdasági folyamatainak, de
több vonatkozásban sajátos vonásokat mutatott. Ezek
közül a legfontosabbak a politikai rendszerváltással
együtt járó gazdasági rendszerváltás veszteségei. Ma-
gyarországot a globalizáció mint befogadó országot érte
el, azaz a külföldi tőke, a multinacionális, illetve külföl-
di tulajdonú vállalatok elterjedése, a nemzetközi kereske-

”

A liberalizáció irányába hatottak
a regionális szabadkereskedelmi
egyezmények, ám minden
egyezmény minden külsőt
negatívan diszkriminál.

◆

Azt mindenképp figyelembe kell
venni, hogy nem ajándékként, vagy
önzetlen támogatásként érkezett
ide a nyugat-európai és amerikai
tőke, hanem profitszerzési céllal.
A liberalizáció nem csupán relatív
versenyhelyzetünket javította,
hanem negatív vonásai is voltak.

◆

Eladósodottságunk miatt inkább
csak passzív résztvevői tudunk
lenni a financiaális globalizációnak.

”

delmi láncok kialakulása, ha
nem is passzív résztvevőként, de
mind-mind befogadóként érte el
Magyarországot. Ez természet-
esen azt is jelenti, hogy ezek a té-
nyezők kompenzálták, sőt az év-
tized vége felé túl is kompenzálták
az átalakulás veszteségeit, de
azt mindenképp figyelembe kell
venni, hogy nem ajándékként,
vagy önzetlen támogatásként ér-
kezett ide a nyugat-európai és
amerikai tőke, hanem profitszer-
zési céllal. A másik oldalon a li-
beralizáció nem csupán relatív
versenyhelyzetünket javította,
hanem negatív vonásai is voltak.

A világgazdaság kedvező je-
lenségeit Magyarország alapve-
tően azért nem tudta eléggé ki-
használni, mert versenykép-
ségünk gyenge pontjai éppen
azokon a területeken találha-
tók, amely területeken az átren-
deződés a legnagyobb lehetősé-
geket mutatta. Azaz pénzügyi
vonatkozásban eladósodottsá-
gunk miatt inkább csak passzív

résztvevői tudunk lenni a financiaális globalizációnak.
Termékszerkezetünk nem eléggé korszerű ahhoz,
hogy a szellemi termék-kereskedelemben nyertesei le-
hessünk a struktúraátalakulásnak és az áralakulás-
nak. (Bár kétségtelenül tapasztalhatók jelek a magyar
export szerkezetváltozására, a gépipari, elsősorban
elektronikai, híradástechnikai termék kivitel növeke-
désére.) Infrastrukturális gyengeségeink, a marketing
terén tapasztalható hátrányaink és a magyar piaci in-
tézmenyrendszer és piaci szervezet gyenge fejlettsége
miatt még potenciális versenyelőnyeink kihasználása
is sokszor meghiúsul.

További speciális (számunkra kedvezőtlen) törté-
nelmi események is zajlottak: a szomszédságunkban
folyó háborús események több szempontból is korlá-
tozták agrárkivitelünket. Egyrészt a széthullott Jugo-
szlavia egyes tagköztársaságait embargó sújtotta,
másrészt a hadiesemények miatt átmeneti fizetékép-
telenség következett be (a NATO bombázás idején
egyes délszláv cégek egyszerűen nem fizették ki a
már leszállított áru ellenértékét) és végül a magyar fo-
lyami exportot is gátolják a lebombázott Duna hidak.

A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek nem
voltak nyertesei az említett világgazdasági folyamatok-
nak, a mezőgazdaság és élelmiszeripar részesedése
csökkenő a világkereskedelemből, továbbá az ipari ár-
index nőtt, a mezőgazdasági termékeké és élelmiszere-

¹ Watkins, Kevin: Globalization and Liberalization, UNDP, 1997.

ké csökkent: 1990-ben a világ importjának 16,4, 1998-ban 13,9%-a volt mezőgazdasági és élelmiszeripari termék; az ipari árindex 1980-as bázison 1996-ban 139, a mezőgazdasági termékeké és élelmiszereké együtt 78.

Magyarország sem helyezkedik el a „nyerő zónában”, a mezőgazdaság és élelmiszeripar általában sem haszonélvezője a kilencvenes évtizedben lezajlott világgazdasági folyamatoknak. A legfőbb gondok, melyekkel jelen cikk nem foglalkozik, mégis inkább magában a magyar mezőgazdaságban, annak belföldi környezetében rejlenek, és az endogén és exogén hatások együttesen eredményezik azt, hogy a magyar exportból az élelmiszergazdaság aránya csökken. E csökkenésben még egy statisztikai módszertani ok is közrejátszik: 1996-tól kezdve a magyar exportban szerepel a vámszabad-területi export is, ami gyakorlatilag teljes egészében gépipari termék, tehát az agrárium arányát ez is rontja. A 2. tábla mutatja a teljes magyar kivittelt és abból az élelmiszergazdaság részesedését.

A kilencvenes évek gazdasági válságai

A kilencvenes évtized a konjunktúraciklusok szempontjából sajátos képet mutat, ugyanis a kialakult három erőközpont közül kettő (USA és Nyugat-Európa) sértetlenül vészelt át mások válságait, sőt egyértelműen az expanzió állapotában maradt (és még egy nem csekély átalakulás, a szocialista gazdálkodási rendszer megszűnésének átalakulási veszteségeit is legalább egy kis részben át tudta vállalni, lásd NDK),

míg a harmadik, Japán is viszonylag csekély veszteségekkel megúszta a recessziót.

Abból a szempontból is sajátosak évtizedünk válságai, hogy nem mindegyikre jellemző a ciklikusság, nem minden esetben a túl gyors fejlődés visszahatásaként jelentkezett a recesszió, hanem helyi tényezők szerencsétlen összjátékaként (strukturális, irányítási, gazdaságvezetési hibák, alacsony hatékonyságú termelés stb.), továbbá a pénzügyi folyamatok öntörvényű viselkedésének eredményeként. Ezzel kapcsolatban ismét szükséges megemlíteni a gazdasági folyamatok globalizációját, ami mind a termelésben, mind a kereskedelemben (nemcsak a külkereskedelemben, hanem a kiskereskedelmi láncok nemzetközivé válásában is) megnyilvánul, de legjellemzőbb mégis a pénzfolyamatokban. Ez utóbbi (ha nem is egyedüli okként) vezetett jó néhány ország gazdasági recessziójához, egyrészt a túlzott és kockázatos külföldi befektetések veszteségei (Japán), másrészt egyes államok külföld felé való eladósodása (Brazília, Oroszország) révén. Különösen a túlzott és már kezelhetlenné vált külföldi adósságok okozzák egyes országok gazdasági válságainak azt a jellegét, hogy erőteljes importkorlátozásra is kényszerülnek, hiszen saját forrásuk már nincs, hiteleket pedig egyre nehezebben kapnak. A külső eladósodáshoz általában belső eladósodás is társul, jelentős körbetartozások, az egyébként jól dolgozó cégek is fizetéképtelenek lesznek a partnerek nemfizetése miatt, ezáltal előbb-utóbb a piac valamennyi résztvevője importkorlátozásra kényszerül, még ilyenirányú állami intézkedés híján is.

A továbbiakban röviden bemutatnom a világgazdaság különböző régióinak kilencvenes évekbeli válságait, de részletesebben csak a magyar gazdaságot határozottan – és ezen belül különösen az agrárgazdaságot – érintő orosz válság kérdéseivel foglalkozom.

A kilencvenes évtizedet három régióban rázták meg recessziós folyamatok: a világgazdaságban a legnagyobb veszteségeket Japán és a gyorsan iparosodó más délkelet-ázsiai országok recessziói okozták. E veszteségek nagyságrendjét szakértők több ezermilliárd USD-re becsülik. A világ két másik táján bekövetkezett recessziók „csak” néhány százmilliárd dolláros veszteséggel jártak, ezek a latin-amerikai, illetve a FÁK országokban lezaj-

2. tábla

A mezőgazdaság és élelmiszeripar részesedése a teljes magyar exportból
millió Ft, illetve %

Év	Összes export	Mezőg. + élip exp.	Mg. + élip. aránya %
1985.	410 997	97 046	23,7
1986.	406 204	91 618	22,6
1987.	432 609	92 778	21,4
1988.	492 326	111 783	22,7
1989.	571 323	133 951	23,4
1990.	603 636	150 551	24,9
1991.	764 274	200 333	26,2
1992.	843 566	209 105	24,8
1993.	819 915	183 400	22,4
1994.	1 128 695	244 353	21,6
1995.	1 621 991	368 826	22,7
1996.	1 392 273	420 017	17,6
1997.	3 566 839	535 374	15,0
1998.	4 934 500	594 666	12,1

Forrás: KSH Külkereskedelmi Évkönyvek, ARH

lott recessziós folyamatok. (Sajátos módon azonban hazánkra éppen a világgazdaságot legkevésbé megrázó orosz válság hatása volt a legnagyobb.)

Latin-Amerikában a fejlődés üteme a hetvenes évek óta erősen ingadozó és gyakoriak a visszaesések, recessziós folyamatok. Ezek közül az egyik legfontosabb az 1994-es mexikói tőzsdeválság volt, amelynek hatásai még ma is érezhetőek. Ennél újabb keletű és a térségben valószínűleg ugyancsak elhúzódo hatású az elsősorban pénzügyi kiindulású brazil válság. Ennek nyomán például a brazil értéktőzsde indexe 1998 folyamán több mint 50%-kal esett vissza.

Magyarország, és ezen belül a magyar élelmiszeripari export szempontjából az orosz válság a legfontosabb piacbefolyásoló jelenség. Az orosz gazdaság válsága hosszú folyamat, amelyet a politikai és gazdasági rendszerváltás, a KGST megszűnése, a Szovjetunió felbomlása nyomán fellépő átalakulási veszteségek hatása igencsak felerősített. Az igazi válság, tehát az ország fizetőképtelenné válása ugyan csak 1998 augusztusában következett be, de a hanyatlás a kilencvenes évtizedben szinte folyamatos volt. Az orosz GDP változatlan áron vizsgálva 1991 és 1998 között minden évben csökkent. A végső fogyasztás adatai is hasonlóan alakultak és 1992-ben például a végső fogyasztás több mint 10%-kal csökkent az előző évihez képest. Erősen csökkent a foglalkoztatottak száma: az 1991. évi 73,8 millió főről 1997-re 64,6 millióra. A reálbér évről évre erősen mérséklődött: 1991-ben 3%-kal, 92-ben 33%-kal, 95-ben 28%-kal csökkent és csak két évben volt emelkedés: 1996-ban 6, 1997-ben 5%. Az orosz mezőgazdaság termelési eredményei is csökkentek, a csökkenés mértéke évi 4 és 12% között mozgott. Ez utóbbi alapján az amúgy sem kielégítő élelmiszerellátás nagyobb importot kellene, hogy indukáljon, azonban a gazdaság általános nehézségei miatt a piac résztvevői fizetőképtelenné váltak, tehát a szükséges import csak igen kis részben realizálódhat. Tovább rontotta az ország fizetőképességét a kőolaj árának tartós mérséklődése. Az ország külkereskedelmi hiánya a folyó fizetési mérleg romlásával és a bővülő költségvetési hiánnyal, valamint a rövid lejáratú adósságspirállal párosulva 1998. augusztus közepére pénzügyi összeomláshoz vezetett. Az ezt követő hónapokban az orosz piacra csak azok a cégek tudtak bejutni, amelyek a szokásosnál is kedvezőbb fizetési feltételeket és árkondíci-

„
Az egyébként jól dolgozó cégek is fizetőképtelenné lesznek a partnerek nemfizetése miatt, ezáltal előbb-utóbb a piac valamennyi résztvevője importkorlátozásra kényszerül.

◆
Magyarország, és ezen belül a magyar élelmiszeripari export szempontjából az orosz válság a legfontosabb piacbefolyásoló jelenség. Az orosz gazdaság válsága hosszú folyamat.

ókat biztosítottak az importőrök számára. Ez a magyar exportőrök piaci elhelyezési lehetőségeit nemcsak annyiban rontotta, amennyiben az orosz cégek fizetőképtelenné váltak, hanem ezáltal a nálunk kedvezőbb helyzetben lévő konkurensok még további piaci pozíciókat szereztek. Ugyanis Magyarország nem volt képes arra, hogy több milliárd forintos exporthitelgaranciákat nyújtson, a magyar cégek pedig állami pénzügyi háttér hiányában saját maguk nem tudták vállalni az orosz piac fokozott kockázatát. Ami megoldásként maradt volna, a barter üzletek, azt pedig az orosz kormányzat korlátozta, nehogy fontos és jól eladható energiahordozók és nyers-

anyagok barter üzletek keretében elhagyják az országot. Legfőbb konkurenseink az orosz piacon egyébként az USA és az EU cégei, amelyek egyrészt az említett állami hitelgaranciákat, másrészt magas támogatásokat élvezve szereztek velünk szemben erős piaci pozíciókat Oroszországban és ezeket visszaszerezniük még hosszú távon se lesz könnyű.

A sorozatos recessziók nyomán a világgazdasági növekedés lassulása a fejlett, az átalakuló és a fejlődő országokat egyaránt érintette, de a Magyarország fő piacát jelentő fejlett országokban volt a legkisebb mértékű. Ezen belül a számunkra különösen fontos Európai Unióban az 1997-ben elért 2,7%-os növekedési ütem 1998-ban némileg még gyorsult is. A külpiaci konjunktúra oldaláról így elsősorban az orosz válság befolyásolta kedvezőtlenül a magyar gazdaság növekedési feltételeit. Ennek hatását azonban tompította, hogy az orosz reláció jelentősége a külkereskedelemben már korábban jelentősen lecsökkent. Nem ugyanez a helyzet azonban a magyar agrárexport vonatkozásában. Ugyanis, miközben az orosz piac a válság előtt, 1997-ben a teljes magyar kivitelből csak 5%-ban részesedett, élelmiszeripari kivitelünk-
ből 15% volt az aránya.

A világ mezőgazdasági és élelmiszeripari külkereskedelme

A világ mezőgazdasági és élelmiszeripari külkereskedelmében nem volt markáns geopolitikai struktúraátalakulás, de azért mégis figyelemre méltó, hogy Európa súlya az ágazat világgazdasági exportjában az 1992. évi

52%-os arányról 1998-ra 47%-ra csökkent, míg az import esetén 56-ról 50-re. Európa még e csökkenés ellenére is a népesség arányához képest rendkívül markáns és meghatározó résztvevője a világ agrárcsúcsának, hisz a világ népességének csak 8%-át képviseli. Ez a csökkenés jórészt az EU, kisebb részt a kelet-európai térség exportarányának csökkenéséből tevődött ki, de szerepet játszott benne más térségek (elsősorban Latin-Amerika) exportnövekedése, illetve az importnál Ázsia előretörése. (Ez a lendület 1996-ban megtorpant, azóta Ázsia aránya is visszaesik az importból.)

A világ mezőgazdasági és élelmiszeripari külkereskedelmének makroszerkezete nem változott lényegesen a kilencvenes években, az agrártermékek (nyers- és alapanyagok) aránya változatlanul 60%.

Szükséges megjegyezni, hogy az agrárimport általában fontos tartópillére egy-egy ország gazdaságának, különösen az agrárimporttörökének, de csak ritkán szerepel motorként, felhajtóerőként. Azon országok listája, ahol az agrárimport aránya a teljes importból magas (legalább 30%-os) azt mutatja, hogy ezek között kevés a fejlett, gazdag ország, ezek közül említést érdemel Ausztrália és Új-Zéland.

A szabadkereskedelmi egyezmények fontos szereplői a világkereskedelem liberalizációjának. A WTO kimutatása szerint a kilencvenes évtized a szabadkereskedelmi egyezmények évtizede, ugyanis korábban soha annyi ilyen egyezményt nem írtak alá, mint most.

Megjegyzendő, hogy a szabadkereskedelmi egyezmények megnevezése általában nem szó szerint értendő, hiszen azok nem a megkötés pillanatában oldanak fel minden kereskedelmi korlátozást, hanem ez csak hosszabb időszak alatt következik be (vagy – az egyezménytípus nevével ellentétben – csak a korlátozások jelentős mérsékléséről van szó). A szabadkereskedelmi egyezmények amellől, hogy valóban szolgálják a világkereskedelem liberalizálását, más oldalról vizsgálva korlátozó tényezőként is jelentkeznek, hisz az egyezményen kívül maradók diszkriminatív elbánásban részesülnek a tagokkal szemben.

Magyarország eddig 29 országgal kötött szabadkereskedelmi megállapodást: 1991-ben az EU-val (közkeletű nevén a „Társulási Megállapodás”), majd az EFTA országokkal. Magyarország szempontjából az

egyik legfontosabb ilyen egyezmény a CEFTA, amelynek hazánk alapító tagja. Bilaterális szabadkereskedelmi egyezményt írtunk alá Törökországgal és Izraellel, mindkettő 1998-tól hatályos. A három balti állammal küszöbön áll a megállapodás aláírása és tárgyalások folytak erről Horvátországgal is.

A 3. tábla a szabadkereskedelem által érintett régiókkal folytatott agrárkülkereskedelmünk alakulását jellemzi 1990-ben és 1998-ban.

3. tábla

Magyarország agrárkülkereskedelme a szabadkereskedelemben érintett régiókkal és országokkal

millió USD

Régió/ország ¹	1990.			1998.		
	Export	Import	Egyenleg	Export	Import	Egyenleg
EU (15)	1035	159	876	1212	497	715
EFTA	63	11	52	61	15	46
CEFTA	245	36	209	353	91	262
Törökország	1	5	-4	15	18	-3
Izrael	2	4	-2	6	5	1

Forrás: AKI adatbázis

Látható, hogy a legnagyobb szabadkereskedelmi partnerünkkel, az EU-val folytatott kereskedelmünkben az export csak 17%-kal bővült, míg az import több mint háromszorosára nőtt, az EFTA országaival folytatott kereskedelmünk alig változott (enyhe egyenlegromlás itt is bekövetkezett). A CEFTA országokkal folytatott agrárkülkereskedelmünk viszonylag erőteljesen nőtt (az importbővülés itt is gyorsabb, de ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a CEFTA országokból származó agrárimportunk ingadozó). Törökország és Izrael nem jelentős sem az exportban, sem az importban, itt a szabadkereskedelmi egyezmény elsősorban az iparcikkek területén hozott eredményeket.

Hazánk és az EU

A Magyarország és az Európai Unió közötti élelmiszer- és mezőgazdasági külkereskedelmi forgalomban jelentősen eltérő dinamika tapasztalható az export és az import között. Az export csökkenő tendenciával ingadozott: 1991 és 1993 között csökkent, 1996-ig növekedett 1997-ben ismét csökkent, 1998-ban pedig nőtt. Ezzel szemben az import 1994-ig dinamikus emelkedett, 1994-1996 között csökkent, majd 1997-1998-ban ismét nőtt. Mindezek következtében romlott az export és az import aránya és az egyenleg. Az export- és importarány romló tendenciája önmagában nem aggasztó tény, de az ágazat egyenlege az évtized elejéhez ké-

¹ Az egyes régiók adatai 1990-re vonatkozóan is az 1998. évi országtalalommal szerepelnek.

pes 1998-ra közel 300 millió dollárral romlott (bár ez az 1994. évi mélyponthoz képest 170 millió emelkedést jelent). E tételek közül az import növekedését nem tartom aggasztónak, ezzel tartósan számolni kell, de az export csökkenése komoly problémákat rejt magában. Különösen annak tükrében figyelemre méltó az export visszaesése, hogy hazánk az EU-hoz kíván csatlakozni és ebben jelentős szerepet játszik az élelmiszergazdasági export növelésének reménye is.

Mind az exportunkban, mind az importunkban rendkívül fontos helyet foglal el az EU, nemcsak mint távlati piac, hanem mint tényleges is: részesedése exportunkból 40% felett mozog, míg az importból képviselt aránya a vizsgált fél évtizedben 20-ról csaknem 50%-ra nőtt. Ugyanakkor a mi részesedésünk az EU agrárimportjából csupán 1,5-2% között mozog. (Ez a tény mérsékelheti azokat a félelmeket, amelyek egyes EU-agrárkörökben a magyar csatlakozással kapcsolatban akár a verseny, akár a magyar csatlakozás esetén megjelenő túlkínálat-emelkedés vagy a többlettámogatási igények szempontjából időről-időre nyilvánosságra kerülnek.) Az export hullámzó változása és importunk dinamikus növekedése miatt a régióval folytatott agrár-külkereskedelmünkben az export/importarány romlott, de fontos kiemelni, hogy ennek ellenére az EU-val folytatott agrár-külkereskedelmünk egyenlege tartósan pozitív. Ezen pozitív egyenleg nélkül a kilencvenes évtized összes eddig eltelt éveiben még erőteljesebb negatív nemzetgazdasági, külkereskedelmi egyenleg képződött volna.

A GATT Uruguay-i fordulója csökkentette az importvédelmet és az exporttámogatást az Európai Unióban is, meg nálunk is, a kiinduló helyzethez képest azonban (a magasabb szintről induló EU vámok és szubvenciók miatt) az arányok számunkra kedvezőtlenül változtak, az Európai Uniónak a mienkénél arányaiban még magasabb a vámszintje, azaz erősebb az importvédelme és magasabb az exporttámogatottsági színvonal.

A hazánk és az EU között létrejött Társulási Szerződés exportkvótáit többnyire alacsony vagy közepes (noha javuló, de még mindig nem teljes) mér-

Különösen annak tükrében figyelemre méltó az export visszaesése, hogy hazánk az EU-hoz kíván csatlakozni és ebben jelentős szerepet játszik az élelmiszergazdasági export növelésének reménye is.

tékben tudtuk kihasználni, míg a hazánkba exportáló EU-exportőrök jóval kedvezőbb kvótakihasználást értek el. Ez is közrejátszott exportunk hullámzó és ezzel szemben importunk kevesebb visszaesséssel tarkított és tendenciájában növekvő alakulásában. Ez a tény ugyanakkor arra is utal, hogy az EU-exportőrök nemcsak a keleti piacainkon értek el nálunknál kedvezőbb versenyképességi pozíciót, hanem a ma-

gyar belföldi piacon is.

Az EU országaival folytatott agrárkülkereskedelmi forgalmunk változását mutatja a 4. tábla.

Várható, hogy a 2000. július 1-jén életbelépett új EU-magyar agrármegállapodás (az ún. „kétnullás és négynullás” egyezmény) kedvezően fog hatni EU agrárimportunk alakulására.

Hazánk és a CEFTA

A magyar agrárimportnak fontos és hagyományos piaccal a szomszédos országok, amelyek egy részével a természeti és történeti kapcsolatokon kívül 1991 óta szabadkereskedelmi egyezmény is összeköt bennünket.

A Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodást (CEFTA) kettős célkitűzéssel hozták létre: egyrészt a tagállamok közötti kereskedelem liberalizálásának szándékával, másrészt ezen országok EU-csatlakozásának megkönnyítése céljából. A CEFTA többségében beváltotta a hozzá fűzött reményeket, azonban eddigi működése nem volt zökkenőmentes. Növekedett ugyanis az országok egymás közti kereskedelme is

4. tábla
Az EU (15) országokkal folytatott agrárkülkereskedelmi forgalmunk, 1991-1999.

Év	Export		Import		Egyenleg	
	millió USD	1991=100%	millió USD	1991=100%	millió USD	1991=100%
1991.	1397	100,0	244	100,0	+1153	100,0
1992.	1328	95,1	302	123,8	+1026	89,0
1993.	1057	75,7	435	178,3	+622	54,0
1994.	1195	85,6	570	233,5	+626	54,3
1995.	1257	90,0	468	191,9	+789	68,4
1996.	1300	93,1	405	166,0	+895	77,6
1997.	1162	83,1	459	188,1	+703	60,9
1998.	1212	86,7	497	203,5	+715	62,0
1999.	1145	82,0	409	167,6	+736	63,8

Forrás: AKI adatbázis alapján saját számítás

5. tábla
A CEFTA országokkal folytatott magyar élelmiszer-gazdasági külkereskedelem
millió USD

Év	Lengyelország	Csehország	Szlovákia	Szlovénia	Románia	CEFTA összesen
Export						
1993.	49	30	28	61	75	243
1994.	60	53	30	75	58	276
1995.	89	55	47	121	109	421
1996.	120	88	53	93	41	395
1997.	155	88	48	114	76	481
1998.	136	83	48	87	179	533
Import						
1993.	13	12	12	1	3	41
1994.	12	20	11	2	16	61
1995.	13	11	1	4	13	42
1996.	13	9	8	2	14	46
1997.	36	16	16	5	24	97
1998.	50	20	19	2	25	116

Megjegyzés: Az összehasonlíthatóság érdekében a CEFTA 1998. évi tagországai figyelembevételével.

ezen belül az agrártermékek forgalma is, ugyanakkor azonban történtek barátságtalan lépések is az egyezmény agrár-exportőreivel, különösen éppen hazánkkal szemben. Ezek a lépések elsősorban a magyar gabona-export korlátozására irányultak valamennyi CEFTA ország részéről és ezáltal nyilvánvalóan kevésbé nőtt agrárkivitelnünk, mint amennyire nőhetett volna az egyezményvel egyébként ellentétes vám- és nem vám-jellegű korlátozó intézkedések nélkül.

A CEFTA országokba irányuló magyar élelmiszer-gazdasági kivitel abszolút számokban is növekvő tendenciát mutat: az 1993. évi 243 millió USD-ről 1998-ra több mint kétszeresére, 533 millió USD-re nőtt (megjegyzem, hogy itt az összehasonlíthatóság érdekében a CEFTA 1998. évi állapotát vettem figyelembe, azaz Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia és Románia adatainak együttesével számoltam). Másrészt a teljes magyar élelmiszer-gazdasági kivitelből képviselt arány is emelkedő tendenciájú, az 1993. évi 12%-ról a vizsgált időszak végére több mint 19%-ra nőtt (ugyancsak a CEFTA 1998. évi tagországainak figyelembe vételével, azaz állandó ország-struktúrát feltételezve). Ez az adat is jellemzi a magyar élelmiszer-gazdasági export felvevőpiacainak arány-átrendező-

dését, a közép-európai országok szerepének növekedését.

Ezen országcsoporthoz a magyar élelmiszer-gazdasági importból csak mintegy 3-7 százalékkal részesedik, bár az import aránya az ingadozás mellett inkább növekvő, mint csökkenő tendenciájú. Ennek a kettős hatásnak az eredőjeként a CEFTA országok a tartósan pozitív magyar élelmiszer-gazdasági külkereskedelmi egyenlegből növekvő arányban részesednek: 1993-ban a pozitív egyenleg még alig haladta meg a 200 millió USD-t, 1998-ban már 417 millió USD volt. A Magyarország és a CEFTA országok közötti agrárkülkereskedelem részletes adatait az 5. tábla tartalmazza.

A legutóbbi két év sajnálatos tapasztalata, hogy gyakorlatilag valamennyi CEFTA ország „szemben halad” az általa vállalt nemzetközi kötelezettségek szellemével. Ez nem csupán a CEFTA megállapodás agrár-liberalizációjára vonatkozik, hanem a WTO-ban vállalt agrár-vám-csökkentési kötelezettségekre is. Elsősorban a magyar gabonaexporttal szemben volt tapasztalható szinten összehangolt fellépés valamennyi társországban.

Ez az országcsoporthoz történelmileg is fontos, földrajzilag, geopolitikailag természetes felvevőpiaca a magyar élelmiszer-gazdasági exportnak. A CEFTA Megállapodás már eddig is érzékelhető emelkedést hozott ezen országok kölcsönös áruforgalmában és további növekedés várható. Ugyancsak jelezhető az Egyezmény további országokkal (feltételezhetően Horvátországgal és a Baltikummal) való bővülése. Egyik CEFTA országban sem fejeződött be a rendszerváltást követő gazdasági átalakulás, konszolidáció. Többek között emiatt az élelmiszer-gazdasági külkereskedelemben kialakult nagyságrendeket, struktúrát (makro-, mezo- és mikroszinten) nem tekinthetjük kiforrottnak, véglegesnek, az elkövetkező években még jelentős változások fognak bekövetkezni. Különösen igaz lesz ez akkor, amikor a jelenlegi CEFTA országok közös törekvése, az EU csatlakozás létrejön.

”

A CEFTA többségében beváltotta a hozzá fűzött reményeket, azonban történtek barátságtalan lépések is az egyezmény agrár-exportőreivel, különösen éppen hazánkkal szemben. Ezek a lépések elsősorban a magyar gabonaexport korlátozására irányultak.

”

Paradoxonok

Az előzőekben részletezett megállapítások arra is utalnak, hogy a világ élelmiszertermelését, a világelelmezést, és ennek következtében a világ élelmiszerkereskedelmét számos ellentmondás, paradoxon terheli. A következőkben e paradoxonokat mutatom be.

● A földrajzi eloszlás paradoxona

Országcsoportonként (gazdaságpolitikai csoportosítás szerint) vizsgálva az élelmiszergazdasági külkereskedelem alakulását azt tapasztaljuk, hogy annak mintegy kétharmadát a fejlett országok adják, a fejlődők 30%-ot tesznek ki, a maradék 3-6%-ot az átalakuló gazdaságok (a volt szocialista országok) képviselik. Ez a struktúra az utóbbi másfél évtizedben meglehetősen stabil: 1984-ben csaknem ugyanezen arányok mutatkoztak, természetesen jóval alacsonyabb forgalmi értékek mellett.

Az ellentmondás kettős: egyrészt azok az országok, ahol az agrárexport szerepe jelentős a teljes külkereskedelmén belül, általában nem önellátóak élelmiszerekből, így jelentős importra szorulnak és ezek többnyire viszonylag kevésbé fejlett országok. Ugyanakkor pedig a gazdag és fejlett országok, amelyekben az agrárkivitel részesedése csekély a teljes kivitelből, a legfontosabb élelmiszerekből önellátóak és jelentős exportot is képesek produkálni.

Az ágazat egyenlegei tekintetében megállapítható, hogy a legnagyobb nettó importőr (még mindig) Ázsia, de jelentős nettó importja van a legnagyobb exportáló kontinensnek, Európának is. Ezt mutatja be a 6. tábla.

● A kereslet – kínálat paradoxonai

Az élelmiszertermelés centrumai nem a legalacsonyabb költséggel és optimális ökológiai feltételekkel

rendelkező országok, hanem – mint az előzőekből is kitűnt –, a legfejlettebb (azaz sok költségelem tekintetében magas költségűnek számító) országok, azon belül is elsősorban Európa és Észak-Amerika országai termelik meg azt az élelmiszertöbbletet, amely a világexport döntő hányadát adja. Ugyanakkor ugyanezek az országok bonyolítják le a legnagyobb importot is, ami – ha szigorúan a biológiai szükségletek oldaláról vizsgáljuk – felesleges árumozgatásnak tűnik. Azonban ugyanakkor közgazdaságilag nem feleslegesek ezek az egymást értékben többé-kevésbé kiegyenlítő árumozgások. Ugyanis jelentős részben az adott területen meg nem termelhető javakból állnak (pl. a trópusi országokból a mérsékelt égöviekbe szállított „gyarmatárúk”), másrészt a fennmaradó hányadban is jelentősen eltér egy-egy földrajzi terület (kontinens, ország) exportjának és importjának összetétele, harmadrészt – még a csupán választékbővíítő árucseré esetén is – a piaci résztvevők (vagy azok közül legalább az egyik) részére nyereséget is eredményeznek.

● Az éhezés és túlkínálat paradoxona

Az élelmiszerek világkereskedelmében egyidejűleg van jelen a hiány és a túlkínálat. Ma a világon mintegy 1,5-2 milliárd ember éhezik, további kb. 1 milliárd embert érint a strukturális éhezés (valamely alapvető tápanyag hiánya az élelmezésben). Ezek a számok a hatvanas évek óta szinte állandóak, de ez azt jelenti, hogy arányában az éhezés csökken, hisz a hatvanas években a világ népessége csak 4 milliárd fő volt, most meg már 6 milliárd. A fejlett országokban ugyanakkor növekvő túlkínálat tapasztalható, (pl. az EU országok együttes önellátottsága a fontos mezőgazdasági termékekből 90 és 200% között mozog), emiatt számos termék esetében nem a termelés fokozását, hanem annak visszafogását támogatják, vagy bizonyos árualapoknak a piacról történő kivonását. A nemzetközi élelmiszersegélyezés csekély eredményű:

6. tábla

A világ mezőgazdasági és élelmiszeripari külkereskedelme földrészenként, 1998-ban

milliárd USD (fob)

Földrész	Export	Import	Egyenleg	Részeseadás (%) a világ mg. + élip.	
				exportjából	importjából
Afrika	25	38	-13	3,4	5,0
Észak- és Közép-Amerika	147	110	37	20,1	14,4
Dél-Amerika	64	28	36	8,7	3,7
Ázsia	114	201	-87	15,6	26,2
Európa	346	380	-34	47,2	49,6
Ausztrália és Óceánia	36	8	28	4,9	1,0
Világ összesen	733	766	...	100,0	100,0

Forrás: Saját számítások a FAOSTAT adatai (<http://www.fao.org>) alapján.

ahol nincs élelmiszer, ott az elosztó infrastruktúra is hiányzik, másrészt számos esetben (korrupció vagy más körülmények miatt) a rászoruló országoknak segélyként szállított élelmiszer ismét a nemzetközi piacra kerül, ezáltal piaczavaró tényezőként jelentkezik.

● *A látens kereslet és a fizetőképes kereslet paradoxona*

A látens (=lappangó, azaz az anyagi lehetőségek korlátai miatt részben vagy egészben ki-elégítetlenül maradó) kereslet általában jóval nagyobb, esetenként többszöröse a fizetőképes keresletnek. Ennek a jelenségnek számos piaci zavar, torzulás a következménye: hitelben történő eladás, állami garanciák növekvő szükségessége az exporthoz, a közvetítő kereskedelem terjedése, a gyengék visszaszorulása a piacokon = állami költségvetések versenye az agrárvilágpiacra a szubvenciók (termelési, regionális, export, egyéb), a hitelek és garanciák vonatkozásába. Erre a jelen cikkben már említett, egyik válsággal küzdő ország szolgál a legjobb példával: Oroszországnak egyes nyugati országok 20 (!) éves lejáratú hitelre értékesítettek mezőgazdasági terméket, de előfordult olyan sertéshús exportár is, amely egyharmada volt a magyar értékesítési árak.

● *A költségek és árak paradoxonai*

A magas költséggel termelő centrumok és az élesedő versenyhelyzet miatt magas támogatások alakultak ki. Ez ártorzuláshoz, nyomott árakhoz, diszkriminációhoz (és korábban az EU-ban lefőlözéshez) vezetett. Ugyanakkor általánosnak tekinthető, hogy a szabadkereskedelmi egyezmények hatálya alól vagy kiveszik az agrártermékeket, vagy külön elbírálás alá rendelik. Ennek egyik aktuális példája a CEFTA, ahol az agrártermékek kereskedelmének liberalizációja időben később történik, mint az iparcikké, csak részleges, és esetenként egyes termékeket még e korlátozott liberalizáció alól is kivonnak.

Ugyancsak az ár-paradoxonhoz kapcsolódik az agrárrolló kérdése, amely tartósan nyomott mezőgazdasági árszinttel és alacsony agrárjövödelmekkel társul. Részben ezzel, részben pedig a jövedelem-diszparitással (az agrárszektorban dolgozók jövedelme általában nem éri el a más szektorokban összehasonlítható munkakörökben dolgozók jövedelmét) indokolják egyes országok, ill. integrációk (pl. EU) a magas agrártámogatásokat. Az agrárrolló, ill. a nyomott élelmiszergazda-

”

Számos esetben a rászoruló országoknak segélyként szállított élelmiszer ismét a nemzetközi piacra kerül, ezáltal piaczavaró tényezőként jelentkezik.

A magas költséggel termelő centrumok és az élesedő versenyhelyzet miatt magas támogatások alakultak ki.

Ez ártorzuláshoz, nyomott árakhoz, diszkriminációhoz vezetett.

”

sági árak a világ élelmiszerkereskedelmének áralakulásában is tükröződnek. Az iparcikkék árai közel két évtized alatt csaknem másfélszeresre nőttek, míg ugyanezen időszak alatt az élelmiszerek ára 10%-kal csökkent, az egyéb mezőgazdasági nyersanyagoké pedig (ingadozásokkal) stagnált.

Záró gondolatok

A liberalizáció bizonyos mértékig megkönnyítheti a magyar agrárexport elhelyezését, és mérsékli a vámkülönbségekben és az exporttámogatási árnyokban megtestesülő verseny-

hátrányokat. A magyar GATT vállalás szerinti exporttámogatási összegek, amelyek a bázis téves megállapítása miatt eleve alacsonyabbak az indokoltnál, az évtizedben jelentős mértékben csökkentek. A liberalizáció által kínált előnyöket pedig csak céltudatos agrárpolitikával lehet kiaknázni.

Ami az említett válságok természetét illeti, magyar szempontból ezek is többszörös hatással voltak piacainkra: a pénzügyi válság nyomán jelentkező fizetőkép-telenség azokon a fontos piacainkon jelentkezett, ahol csak olyan eszközökkel lehet fenntartani az export szintjét, amelyeknek mi szűkében vagyunk (például hitelek, állami garanciák, humanitárius szállítmányok állami finanszírozása). Ilyen módon ezeken a piacokon nemcsak a fizetőkép-telenség idejére szorultunk ki, hanem hosszú távon is pozíciókat nyert velünk szemben a konkurens Nyugat-Európa és Észak-Amerika. Az Európán kívüli piacokon, amelyekre agrárkivitelnünknek mindössze 6-8%-a irányul, nem sikerült elérni a szándékolt piacbővítést, mert ezeken a területeken is romlott a fizetőkép-telenség. Ott pedig, ahol a válság nem érezte a hatását (elsősorban Nyugat-Európa) a tartós belső túlkínálat és az erős harmadik országokbeli verseny korlátozta elhelyezési lehetőségeinket.

Végül, a tengerentúli piacokon (Ázsiában, Latin-Amerikában) a magyar agrárexport meg sem érezte a válság hatásait: eddig sem voltunk ott, a válság óta sem.

Az az általános világjelenség, hogy csökken a mezőgazdaság és élelmiszeripar aránya a teljes exportból, markánsan érzékelhető Magyarországon is: az 1985. évi 24%-kal szemben ez az arány 1998-ban csak 12% volt.

A szerző
az AKII tudományos osztályvezetője